

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ВІДОБРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЙ НАУКОВОГО ПОШУКУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ДОКТРИНІ

INTERNATIONAL LAW AND REFLECTION OF SCIENTIFIC RESEARCH CATEGORIES OF DOMESTIC DOCTRINE

Тицька Я.О., к.ю.н.,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет

У статті авторка наголошує, що суттєві та досі не вирішені аспекти міжнародно-правової співпраці на універсальному та регіональному рівнях щодо визначення науки та сприйняття наукової діяльності, досліджень та пошуку досі не отримали сучасного формату та системного виміру, які би сприяли вирішенню проблематиці всебічного відображення феномену науки у вимірі сучасного міжнародного права.

На підставі аналізу вітчизняної доктрини авторкою було доведено, що дослідження змісту та специфіки такого явища, як міжнародно-правове регулювання наукової діяльності та наукової співпраці практично неможливо здійснити без першочергового визначення феномену науки та, відповідно, наукової співпраці та співробітництва.

Водночас досі відсутні узагальнюючі роботи у вимірі теорії права або міжнародного права, які б системно окреслили відповідний напрям доктринального пошуку та надали б відповідний загально визначений глосарій, які можна було б використати для більш практичних напрямів юридичної роботи.

Предметом статті є міжнародно-правовий вимір відображення категорій наукового пошуку у вітчизняній доктрині, насамперед власне сприйняття українськими модерними авторами феномену науки, а її метою стало визначення специфіки сприйняття самої категорії науки у сучасній вітчизняній доктрині для наступного опрацювання проблеми її універсального відображення у міжнародному праві в вимірі вимог системності, розвитку та класифікації.

У статті системно висвітлене виклики та парадокси, з якими зіткнулися українські автори у спробах надати універсальне визначення науці та окреслити її функціональні ознаки та відмінні характеристики. Доведене, що вітчизняні дослідники багаторазово намагалися надати визначення науці, але при цьому відповідні роботи проводилися насамперед щодо окремих вимірів філософії науки та не склалися у системну доктрину.

Авторка наголошує, що більшість спроб детермінації науки як суспільного феномену можна помітити у методичних працях стосовно предметів вищої школи про наукових досліджень, та вони досі не позбавлені спирання на доктринальні підходи до науки, що панували у ідеології радянського періоду. Відповідно, ці концепції або не згадують узагалі, або не приділяють значної уваги питанням універсальності науки та її цивілізаційного виміру, цілком оминають питання права на наукову діяльність, як складову прав людини, та не відображають модерні виклики академічної свободи та міжнародної наукової співпраці.

Ключові слова: міжнародне право, наука, наукові дослідження, історія науки, соціологія науки, філософія науки.

In the article, the author emphasizes that significant and still unresolved aspects of international legal cooperation at the universal and regional levels regarding the definition of science and the perception of scientific activity, research and research have not yet received a modern format and systemic dimension, that would contribute to solving the problems of a comprehensive reflection of the phenomenon of science in the dimension of modern international law.

Based on the analysis of domestic doctrine, the author proved that the study of the content and specifics of such a phenomenon as international legal regulation of scientific activity and scientific cooperation is practically impossible to carry out without a primary definition of the phenomenon of science and, accordingly, scientific cooperation and collaboration.

At the same time, there are still no generalizing works in the dimension of legal theory or international law that would systematically outline the corresponding direction of doctrinal search and provide an appropriate generally recognized glossary that could be used for more practical areas of legal work.

The subject of the article is the international legal dimension of the reflection of the categories of scientific research in the domestic doctrine, primarily the perception of the phenomenon of science by modern Ukrainian authors, and its goal was to determine the specifics of the perception of the category of science itself in modern domestic doctrine for the subsequent study of the problem of its universal reflection in international law in the dimension of the requirements of systematicity, development and classification.

The article systematically highlights the challenges and paradoxes that Ukrainian authors faced in attempts to provide a universal definition of science and outline its functional features and distinctive characteristics. It is proven that domestic researchers have repeatedly tried to provide a definition of science, but at the same time the relevant works were carried out primarily on individual dimensions of the philosophy of science and did not form a systemic doctrine.

The author emphasizes that most attempts to determine science as a social phenomenon can be seen in methodological works on higher school subjects about scientific research, and they are still not devoid of support for doctrinal approaches to science that dominated the ideology of the Soviet period. Accordingly, these concepts either do not mention at all or do not pay significant attention to the issues of the universality of science and its civilizational dimension, completely bypass the issue of the right to scientific activity as a component of human rights, and do not reflect the modern challenges of academic freedom and international scientific cooperation.

Key words: history of science, international law, philosophy of science, science, scientific research, sociology of science.

Вступ. Суттєві та досі не вирішені аспекти міжнародно-правової співпраці на універсальному та регіональному рівнях щодо визначення науки та сприйняття наукової діяльності, досліджень та пошуку досі не отримали сучасного формату та системного виміру, які би сприяли вирішенню проблематиці всебічного відображення феномену науки у вимірі сучасного міжнародного права. Водночас дослідження змісту та специфіки такого явища, як міжнародно-правове регулювання наукової діяльності

та наукової співпраці практично неможливо здійснити без першочергового визначення феномену науки та, відповідно, наукової співпраці та співробітництва.

При цьому досі відсутні узагальнюючі роботи у вимірі теорії права або міжнародного права, які б системно окреслили відповідний напрям доктринального пошуку та надали б відповідний загально визначений глосарій, які можна було б використати для більш практичних напрямів юридичної роботи.

Тому предметом статті став міжнародно-правовий вимір відображення категорій наукового пошуку у вітчизняній доктрині, насамперед власне сприйняття українськими модерними авторами феномену науки, а її метою стало визначення специфіки сприйняття самої категорії науки у сучасній вітчизняній доктрині для наступного опрацювання проблеми її універсального відображення у міжнародному праві в вимірі вимог системності, розвитку та класифікації.

Для досягнення такої мети варто системно проаналізувати виклики та парадокси, з якими зіткнулися українські автори у спробах надати універсальне визначення науці та окреслити її функціональні ознаки та відмінні характеристики. Крім того слід дослідити відповідний доктринальний пошук, який спостерігається насамперед у історії та філософії науки, відповідній методичній літературі, та здійснити його аксіологічний та порівняльний аналіз. Це надасть можливість у наступному визначити ключові виклики та парадокси, з якими тепер зіткнулася Україна, насамперед, у вимірі еволюції двостороннього договірною регулювання наукового пошуку.

Для вирішення мети й наведених завдань роботи у доцільному та достовірному науковому форматі слід окреслити специфічні та водночас й особливі аспекти сприйняття процесів, моделей та механізмів наукових досліджень у контексті еволюції відповідних доктринальних поглядів. Для цього у цій статті її авторкою було застосоване формально-правовий програмний, прогнозний, герменевтичний, порівняльний та системний методи.

Поміж праць сучасних українських правників описана проблематика згадувалася у роботах Б.В. Бабіна, К.В. Громовенка, С.В. Ківалова, але комплексних, системних, та монографічних досліджень цих питань досі не здійснювалося. Загалом феномен науки у онтологічному, аксіологічному та гносеологічному вимірах досліджували насамперед у роботах європейських та американських авторів з історії науки та соціології науки.

Серед іншого, можна визначити роботи у цій площині таких авторів, як Джозеф Агассі, Пітер Ачінштайн, Баррі Барнс та Девід Блур, Герберт Баттерфілд, Генрі Бауер, Джон Д. Бернал, Джон Х. Брук, Джозеф Бен-Давід, Чарльз К. Джилліспі, Вестфал Кеннет, Томас Кун, Росс Мак-Дональд, Казем Сагед-Заде, Джордж Сартон, Трюїкена Оссенблока та Брюса Хевлі.

Серед наявних українських публікацій варто навести навчальні матеріали таких вчених, як Білуха М.Т., П'яницька-Позднякова І.С., Свердан М.М., Філіпенко А.С., Цехмістрова Г.С., Шейко В.М. та праці інших авторів, детальніше висвітлені надалі у цій публікації.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській доктрині також можна відстежити спроби надати визначення категорії «наука». Кримський С.Б. та Мриглюд І.М. у «Енциклопедії сучасної України» пропонують таке визначення науки, як соціально-значущої сфери людської діяльності, спрямованої на виробництво та систематизацію знань про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування і перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності)» [3].

Мосьондз С.О., окреслюючи сутність науки, заявляє, що «маючи численні визначення, вона виступає в кількох основних значеннях», визначаючи її як «форму діяльності, або як систему, або як сукупність дисциплінарних знань, або ж як соціальний інститут». Він пояснює науку у вимірі системи знань, через її носіїв, які «намагаються забезпечити собі зону автономії й бути нейтральними стосовно ідеологічних і політичних пріоритетів», а у контексті соціального інституту пропонує розуміти науку як «певну систему взаємозв'язків між науковими організаціями, членами наукової спільноти, систему норм і цінностей» [6, с. 20].

Отич О.М. визначає мету науки у виявленні об'єктивних законів, закономірностей і розроблення методів перетворення об'єктів навколишнього середовища задля пристосування їх до потреб людини. На її думку, наука освоює світ у логіко-дискурсивний спосіб, що «вимагає від науковця предметного, об'єктивного й раціонального розгляду світу, надання несуперечливої інформації про його реальне буття поза його емоційною оцінкою» [8, с. 4].

Кримський С.Б. щодо цього вказує, що наука «характеризується методологічним усвідомленням процесів формування та конституювання знання, що спирається на загальнонаукові та специфічні методи», «будує моделі, що імітують поведінку об'єктів, припускає можливість їх математичного подання, причинну матрицю подій, інтерпретаційні акти усвідомлення даних дослідження» [3]. Отич О.М. вказує, що наукова картина світу, як особлива форма теоретичного знання, «виконує евристичну, систематизувальну та світоглядну функції», а тому, на її думку, «наука розвивається у процесі наукового пізнання, що визначається як суспільно-історичний процес наукового осмислення і пояснення явищ навколишнього світу» [8, с. 4].

Основними структурними компонентами науки, як системи знань, Кримський С.Б. визначає «теорію, що систематизує емпіричний матеріал, дає його опис та пояснення, здійснює передбачення нових ефектів та можливих процесів, виявляє перспективи їх практичного використання; науково-дослідну програму, що орієнтує науковий пошук, процес висування гіпотез, залучення традицій та нових підходів; проект, що поєднує теорію та практику функціонування ідей з алгоритмами їх об'єктивації та технологіями застосування» [3].

Водночас Мосьондз С.О., проаналізувавши різні концептуальні підходи до розуміння науки, зробив висновок, що «наука є складною та багатомірною, тому однозначно номінувати її практично неможливо». Водночас цей автор вважає, що наука «справді є невід'ємною частиною національної культури та має два важливі складники – систему наукових знань (теорію, гіпотезу, поняття, наукові методи) та систему наукової діяльності», та трактує феномен науки, як «віддзеркалення історичного та культурного стану розвитку суспільства» [6, с. 21].

Крім того, Кримський С.Б. визнає, що «наука також є також соціальним інститутом, який об'єднує вчених з їх знаннями, кваліфікацією та досвідом; наукові установи, експериментально-технічну базу наукової діяльності, систему інформації, підготовки й атестації кадрів, форми функціонування та використання знання», та що вона водночас є «чинником соціального та технічного прогресу, бо входить до складу продуктивних сил виробництва» [3].

Водночас більшість спроб доктринального тлумачення категорії науки у вітчизняних авторів спостерігається не у власних дослідницьких працях, а у чисельних навчальних посібниках та підручниках для закладів вищої освіти в рамках дисципліни «Основи наукової діяльності». Для такого роду пошуку, крім системного ігнорування як питань міжнародних стандартів наукової діяльності, так й викликів сучасної міжнародної співпраці, помітно системне використання авторами радянських та російських наративів щодо визначення науки, на які, у свою чергу, істотно вплинула комуністична доктрина.

Навіть у переліках джерел ці навчальні матеріали послідовно концентрувалися на радянських та пострадянських російськомовних джерелах. Достатньо вказати, що академіки Національної академії наук України Наумовець А.Г. та Находкін М.Г. не у подібному підручнику, а навіть у статті «Проблеми сучасності і мораль науковця», оприлюдненій у Віснику згаданій ж академії в 2006 р., детермінували науку, як «постійний діалог людини з природою, метою якого є пошук істини і здобуття нових знань» та при цьому послалися у своїх міркуваннях насамперед на... такого «історика та філософа науки» як російський протописьменник Д.І. Фонвізін [7, с. 5].

Прикладом, Кузь О.М., визнаючи неоднозначність терміну «наука», визначає її як «сферу дослідницької діяльності, спрямовану на виробництво нових знань про природу, суспільство й мислення, яка містить усі умови й моменти цього виробництва: вчених з їх знаннями та вміннями, кваліфікацією та досвідом, із розподілом і кооперацією наукової праці; наукові установи, дослідне обладнання; методи науково-дослідницької роботи, понятійно-категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також усю сукупність наявного наукового знання, що виконує роль передумови, засобу чи результату наукового виробництва» [5, с. 5], фактично запозичуючи відповідні радянські концепти, які простежуються й у вище наведених визначеннях вітчизняних авторів.

Сидоренко В.К. пропонує розглядати науку водночас як специфічну форму суспільної свідомості, основу якої являє система знань, як вид суспільного розподілу праці, як процес виробництва та використання знань, як важливий фактор суспільного розвитку та як процес пізнання закономірностей об'єктивного світу [10, с. 11]; подібний підхід підтримує й Крушельницька О.В. [4, с. 9-10]. Бірта Г.О. подібним чином детермінує науку, як сферу людської діяльності, функцією якої є вироблення і систематизація об'єктивних знань про дійсність; та як одну з форм суспільної свідомості [1, с. 5]

Ковальчук В.В. також визначає науку як «сферу дослідницької діяльності, спрямовану на виробництво нових знань про природу, суспільство і процеси мислення», яка містить у собі «вчених із їх знаннями та здібностями, кваліфікацією і досвідом, з поділом і кооперацією наукової праці, наукові установи, експериментальне та лабораторне устаткування, методи науково-дослідної роботи, поняття і категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також всю суму знань, що виступають як попередні посилання або засоби чи результати наукового пізнання» [2, с. 9-10]. Подібне визначення науки можна зустріти й у вітчизняного автора Романчикова В.І. [9, с. 142].

З радянського досвіду український дослідник Кузь О.М. бере й «три умови» для науки, а саме науку як пошук розуміння, як формулювання для цього загальних законів чи принципів, як їх наступну експериментальну перевірку,

а також бачення науки як «систематизоване, істинне, логічно несуперечливе (явне), передбачаюче знання, що перевіряється досвідом», та визначення науки, як «технології виробництва нового об'єктивного знання про реальність» [5, с. 7].

Крім цього, Кузь О.М., посилаючись на російські та радянські джерела, робить вкрай дискусійний висновок про те, що начебто у «більшості європейських мов чітко простежуються асоціації між науковим дослідженням та судовим дізнанням» на доволі невдалому прикладі тлумачення англійського слова «investigation» та трагікомічному порівнянні російськомовних слів «естествоиспытатель» та «пытать» [5, с. 8].

Висновки. Таким чином, вітчизняні автори багаторазово намагалися надати визначення науці, але при цьому відповідні роботи проводилися насамперед щодо окремих вимірів філософії науки та не склалися у системну доктрину. Більшість спроб детермінації науки як суспільного феномену можна помітити у методичних працях стосовно предметів вищої школи про наукових досліджень, та вони досі не позбавлені спирання на доктринальні підходи до науки, що панували у ідеології радянського періоду.

Відповідно, ці концепції або не згадують узагалі, або не приділяють значної уваги питанням універсальності науки та її цивілізаційного виміру, цілком оминають питання права на наукову діяльність, як складову прав людини, та не відображають модерні виклики академічної свободи та міжнародної наукової співпраці. Такі доктринальні підходи не спираються на описані концепції європейських дослідників ХХ сторіччя, та не вирішують ті проблеми, що окреслили відповідні автори: внутрішньої системи науки у її герменевтичному та гносеологічному вимірах, та межі науки й інших соціально корисних складових культури, й, відповідно, сучасні виклики суспільству та міжнародним відносинам у вимірі ненауки та пара науки.

Вирішення цієї проблематики у вимірі потреби удосконалення відповідного категоріального апарату, зокрема, у вимірі подальшого розвитку договорів України про науково-технічне співробітництво, має стати предметом окремого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 142 с.
2. Ковальчук В.В., Моїсєєв Л.М. Основи наукових досліджень: навч. посібник. 3-ге вид., перероб. і доп. Київ: Професіонал, 2008. 240 с.
3. Кримський С.Б., Мриглод І.М. Наука. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-70774>
4. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Кондор, 2006. 206 с.
5. Кузь О.М., Чешко В.Ф. Філософія науки: навч. посібник. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 172 с.
6. Мосьондз С. Наука в різних іпостасях. *Віче*. 2012. № 6. С. 20–22.
7. Наумовець А.Г., Находкін М.Г. Проблеми сучасності і мораль науковця. *Вісник НАН України*. 2006. № 5. С. 3–10.
8. Отич О. «Три кити» науки: наукове пізнання – наукове дослідження – наукове знання. *Післядипломна освіта в Україні*. 2016. № 2. С. 3–9.
9. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 254 с.
10. Сидоренко В.К., Дмитренко П.В. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Київ: РННЦ «ДІНІТ», 2000. 260 с.